

Förtida pensionering i Sverige

Tor E Eriksen

Den förtida pensioneringen har ökat i Sverige under hela 1970-talet. Ökningen är huvudsakligen koncentrerad till åldrarna 50–64 år. I artikeln redovisas statistik över dessa förändringar och möjliga orsaker diskuteras.

Tor E Eriksen är avdelningschef vid Riksförsäkringsverket, Stockholm.

Inledning

Allt flera personer i Sverige lämnar arbetslivet med någon form av pension innan de uppnått den allmänna pensionsåldern som i dag är 65 år. Skälen för att lämna arbetslivet kan vara sjukdom, arbetslöshet eller en önskan om en mjuk övergång till en tillvaro som ålderspensionär. Mot de olika skälen svarar i princip olika former av allmän pension – förtidspension¹, förtida uttag av ålderspension respektive delpension. Det allmänna pensionssystemet² är avsett att svara mot individuella risker eller önskemål och frågan om pensionering eller inte bör följaktligen vara en fråga mellan den försäkrade och försäkringsgivaren. Under senare år har man emellertid kunnat observera att arbetsgivare och arbetstagare i kollektiva former "spelar mot" pensionsystemet³.

¹ Med förtidspension avses även sjukbidrag.

² Folkpension och ATP (med förmånsslagen förtidspension och förtida uttag) samt delpensioneringen.

³ Som exempel kan anges att man vid friställning av arbetstagare kan tillämpa ett ålderskriterium (drygt 58 år) för att passa händelsekedjan: arbetslöshetsersättning under maximal tidsperiod → tillämpning av äldrereglerna för rätt till förtidspension.

I januari månad 1968 var antalet förtidspensionerade 172 199 varav 149 244 i åldrarna 16–64 år (*tabell 1*). Från och med juli månad 1976 sänktes den allmänna pensionsåldern från 67 till 65 år och de förtidspensionerade i åldrarna 65–66 år – omkring 50 000 personer – blev ålderspensionärer. I januari månad 1982 var antalet förtidspensionerade 308 850 (*tabell 2*). Antalet förtidspensionärer i åldrarna 16–64 år hade alltså mer än fördubblats mellan år 1968 och 1982.

Denna starka ökning av förtidspensioneringen under 70-talet kom att intressera en rad forskare som i sina rapporter presenterade i viss mån divergerande slutsatser beträffande orsakerna till ökningen.

Furåker (1976) pekar på att 60-talets arbetsmarknadspolitik var inriktad på rörlighetsstimulerande åtgärder medan 70-talets politik inriktades på vad som kan kallas friköp av arbetskraft. Förtidspensioneringen kan enligt Furåker ses som ett sätt för samhället att ekonomiskt lösa ut den äldre arbetskraften.

Berglind (1977) anger arbetsmarknadsförhållandena som den troligaste förklaringen till den ökade förtidspensioneringen.

Hedström (1978) anser att ökningen generellt sett förklaras av en ökad benägenhet för personer med vissa typer av problem att bli förtidspensionärer. Framför allt är det de fysiska hälsoproblemen som enligt Hedström förklarar ökningen.

Jag skall inte närmare kommentera de olika resultaten men vill understryka att förtidspensionärerna som grupp betraktat har påtagliga hälsobrister med en åtföljande markerad överdödlighet (Eriksen 1980).

Tabell 1. Nybeviljade förtidspensioner (sjukbidrag) under år 1968 och beståndet förtidspensionärer i januari månad 1968 fördelade efter pensionärernas ålder.

Antal, procentuell fördelning över ålder och antal förtidspensionärer per 1 000 av befolkningen.

Ålder	16–29	30–49	50–59	60–64	65–66	16–66
<i>Nybeviljade</i>						
Antal	1 277	3 609	7 252	7 511	3 660	23 309
Procent	5,5	15,5	31,1	32,2	15,7	(100)
Procent per 1 000 av befolkningen	0,8	1,9	7,1	16,6	22,4	4,5
<i>Beståndet</i>						
Antal	13 860	35 113	52 038	48 242	22 946	172 199
Procent	8,0	20,4	30,2	28,0	13,3	(100)
Per 1 000 av befolkningen	8,4	18,4	50,7	106,9	140,7	32,9

Källa: Riksförsäkringsverket.

Tabell 2. Totala antalet förtidspensioner (sjukbidrag) i januari månad varje år under perioden 1968–1982.

År	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	
Antal	172 199	178 289	187 885	212 474	236 230	260 329	278 117	
År	1975	1976	1977 ¹	1978	1979	1980	1981	1982
Antal	288 883	296 646	258 093	272 795	284 122	293 334	302 749	308 850

¹ Den allmänna pensionsåldern sänktes fr o m juli 1976 från 67 till 65 år. I januari 1976 fanns 49 374 förtidspensionärer i åldrarna 65–66 år.

Källa: Riksförsäkringsverket.

Förtidspensioneringen

Den försäkrade har rätt till förtidspension om arbetsförmågan är varaktigt nedsatt på grund av sjukdom eller annan nedsättning av den fysiska eller psykiska prestationsförmågan. På samma sätt som i sjukförsäkringen skall arbetsförmågan vara nedsatt med minst hälften.

Den starka ökningen av antalet förtidspensionerade möjliggjordes genom den vidgning av rätten till förtidspension som under 70-talet stegvis genomfördes för äldre försäkrade. Bakgrunden till ändringarna var en önskan att ge den äldre arbetskraften, som på grund av strukturförändringar inom näringslivet fått svårt att klara sig på arbetsmarknaden, en ekonomisk trygghet.

.....

Förtidspensionärerna som grupp har påtagliga hälsobrister

.....

Den 1 juli 1970 infördes ett tillägg till de angivna bedömningskriterierna i första hand avsett för försäkrade som fyllt 63 år. I tillägget sägs att när det gäller äldre försäkrad skall bedömningen av hans arbetsförmåga i första hand avse hans förmåga och möjlighet att bereda sig fortsatt inkomst genom sådant arbete som han tidigare utfört eller genom annat för honom tillgängligt arbete.

Den 1 juli 1972 vidgades rätten till förtidspension för äldre förvärvsarbetande ytterligare så att det blev möjligt att få pension på rent arbetsmarknads-mässiga grunder.

För närvarande gäller för den äldre arbetskraften att försäkrad som fyllt 60 år och som till följd av arbetslöshet uppburit ersättning från erkänd arbetslöshetskassa under den längsta tid sådan kan utgå eller uppburit kontant arbetsmarknadsstöd (KAS) under 450 dagar har rätt till pension.

Mot denna bakgrund vore det rimligt att anta att den ökade förtidspensioneringen – åtminstone vid

Tabell 3. Antal nybeviljade förtidspensioner/sjukbidrag fr o m 1971 per 1 000 inskrivna försäkrade (exkl förtidspensionärer/sjukbidrag) 31 december året före i resp åldersgrupp.

År	Ålder, år				Totalt	därav arbetsmarknadsfall
	16-29	30-49	50-59	60-64		
1971	1,3	2,9	13,8	39,6		
1972	1,4	3,6	16,0	47,8		2,7
1973	1,4	3,5	16,9	47,8		3,9
1974	1,2	3,1	14,8	43,9		4,1
1975	1,2	3,0	16,0	42,7		3,5
1976	1,2	3,3	18,2	46,9		3,7
1977	1,4	3,8	20,2	47,2		4,4
1978	1,3	3,7	20,3	46,1		5,5
1979	1,3	3,5	20,8	45,7		7,2
1980	1,3	3,4	20,7	50,3		10,2
1981	1,3	3,5	20,2	46,7		9,5

Källa: Riksförsäkringsverket.

antagande om oförändrade hälsoförhållanden – skulle kunna hänföras till åldrarna 60–64 år⁴. Som framgår av *tabell 3*⁵ ökade emellertid förtidspensioneringen även inom åldersgruppen 50–59 år. Detta förhållande är en av förklaringarna till att antalet förtidspensionärer fortfarande ökar (*tabell 4*) trots att riskerna (det relativa antalet nybeviljade förtidspensioner) varit relativt stabila under senare år. Antalet nybeviljade förtidspensioner redovisas i *tabell 5*. Värt att notera är att ökningen varit lika dramatisk för både män och kvinnor (*tabell 6*).

Delpensioneringen som infördes 1976 samtidigt som man förbättrade möjligheterna för den försäkrade att tidigarelägga eller uppskjuta tidpunkten för sin ålderspensionering ingår i ett system för rörlig pensionsålder. Detta system påverkar givetvis den försäkrades möjlighet – även vid ohälsa – att välja

⁴ Med hänsyn till pensionsålderssänkningen 1976 begränsas jämförelserna till åldrarna 16–64 år.

⁵ Tabellen kan läsas som "ettåriga risker" (i promille) för aktiv försäkrad att förtidspensioneras.

Tabell 4. Antal förtidspensionärer per 1 000 inskrivna försäkrade i respektive åldersgrupp.¹

År	Ålder, år				
	16-29	30-49	50-59	60-64	16-64
1970	8,9	19,4	55,1	115,5	31,8
1971	9,0	20,4	60,2	134,6	35,1
1972	9,4	21,4	66,1	150,3	38,4
1973	10,0	22,6	72,6	166,7	42,0
1974	10,3	23,5	78,6	180,8	45,2
1975	10,2	23,7	81,8	189,9	46,6
1976	10,2	23,8	85,7	198,9	48,1
1977	10,0	24,3	91,2	210,2	50,1
1978	10,2	25,1	98,2	224,5	52,9
1979	10,2	25,9	104,6	234,3	55,0
1980	10,0	26,6	110,4	242,7	56,7
1981	9,9	27,0	114,4	249,0	58,2
1982	9,7	27,6	116,8	253,7	59,2

¹ Antal pensionärer i januari, inskrivna försäkrade den 31 december året före

Källa: Statistikinformation nr 20/81, Riksförsäkringsverket

en annan väg ut från arbetsmarknaden än via förtidspension. Utfallet av delpensioneringen har i första hand studerats av Crona (1978, 1981).

Resten av denna artikel kommer nu att ägnas åt en statistisk redovisning av utvecklingen av den förtida pensioneringen inom det allmänna försäkringssystemet.

Unga förtidspensionärer

I motsats till vad som ofta påståtts i debatten har inte förtidspensioneringen ökat i de yngre åldrarna 16–29 och endast marginellt i åldersgruppen 30–49 år. Den allt dominerande orsaken till förtidspension i de yngre åldrarna är mentala rubbningar – i huvudsak psykisk utvecklingsstörning (*tabell 7 och 8*). Flertalet av dessa ungdomar kommer aldrig ut på arbetsmarknaden, utan pensioneringen sker mer eller mindre direkt. I åldersgruppen 30–49 faller fort-

.....
Förtidspensioneringen har inte ökat i de yngre åldersgrupperna 16–29 år

Tabell 5. Nybeviljade förtidspensioner (sjukbidrag) 1968–1981

År	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Antal	23 309	28 384	32 720	43 418	51 834	51 617	45 453

År	1975	1976 ¹	1977	1978	1979	1980	1981	1982
Antal	44 998	44 767	45 733	44 494	43 683	44 617	42 671	40 000

¹ Den allmänna pensionsåldern sänktes fr o m juli 1976 från 67 till 65 år.

Källa: Riksförsäkringsverket

² Skattning

Tabell 6. Förtidspensionerade i januari månad åren 1970 och 1982 fördelade efter kön och ålder. Absolut tal och procent av de inskrivna försäkrade 31 december året före.

Ålder	Antal ftp 1970		Procent ftp av inskr försäkrade		Antal ftp 1982		Procent ftp av inskr försäkrade	
	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv
16–29	8 404	6 704	0.96	0.82	8 505	6 928	1.05	0.89
30–39	6 193	5 973	1.32	1.33	11 478	11 799	1.74	1.88
40–49	12 163	13 322	2.36	2.61	17 552	20 099	3.75	4.42
50–59	27 606	28 167	5.46	5.56	51 954	56 512	11.35	12.00
60–64	30 175	24 365	13.14	10.05	66 545	57 478	28.02	22.88
S:a	84 541	78 531	3.26	3.10	156 034	152 816	5.92	5.92

Källa: Riksförsäkringsverket

Tabell 7. Antal nybeviljade förtidspensioner och sjukbidrag år 1979 fördelat efter diagnosgrupp och den försäkrades ålder. Män och kvinnor.

Diagnosgrupp	Den försäkrades ålder					Summa
	16–29	30–39	40–49	50–59	60–64	
Infektionssjukdomar och parasitära sjukdomar	7	19	52	244	146	468
Tumörer	24	49	168	634	607	1 482
Endokrina systemets sjukdomar, nutitionsrubbingar och ämnesomsättningssjukdomar	21	78	141	507	394	1 141
Blodbildande organens och blodets sjukdomar	2	3	6	26	19	56
Mentala rubbningar	921	1 127	1 531	2 588	1 017	7 184
Nervsystemets och sinnesorganens sjukdomar	105	145	165	709	531	1 755
Cirkulationsorganens sjukdomar	19	70	451	3 763	3 681	7 984
Andningsorganens sjukdomar	13	43	151	782	616	1 605
Matsmältningsorganens sjukdomar	26	52	83	325	248	734
Uro-genitalorganens sjukdomar	10	17	28	87	65	207
Hudens och underhudens sjukdomar	11	32	56	174	135	408
Sjukdomar i muskuloskeletala systemet och bindväven	101	467	1 723	7 721	5 702	15 714
Medfödda missbildningar	30	33	53	135	50	301
Symptom och ofullständigt preciserade fall	4	15	44	135	117	315
Skador genom yttre våld och förgiftning	86	121	194	755	571	1 727
Summa	1 380	2 271	4 946	18 585	13 899	41 041
Arbetsmarknadsskäl					2 602	2 602
Summa inkl arbetsmarknadsskäl						43 683

Källa: Riksförsäkringsverket

Tabell 8. Resp diagnosgrupps andel av nybeviljade förtidspensioner och sjukbidrag år 1979. Fördelat inom resp. åldersgrupp. Män och kvinnor. Procent.

Diagnosgrupp	Den försäkrades ålder					Summa
	16-29	30-39	40-49	50-59	60-64	16-64
Infektionssjukdomar och parasitära sjukdomar	0,5	0,8	1,1	1,3	1,1	1,1
Tumörer	1,7	2,2	3,4	3,4	4,4	3,6
Endokrina systemets sjukdomar, nutritionsrubbingar och ämnesomsättningssjukdomar	1,5	3,4	2,9	2,9	2,8	2,8
Blodbildande organens och blodets sjukdomar	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Mentala rubbningar	66,7	49,6	30,9	13,9	7,3	17,5
Nervsystemets och sinnesorganets sjukdomar	7,6	6,4	5,4	3,8	3,8	4,3
Cirkulationsorganens sjukdomar	1,4	3,1	9,1	20,2	26,2	19,5
Andningsorganens sjukdomar	0,9	1,9	3,1	4,2	4,4	3,9
Matsmältningsorganens sjukdomar	1,9	2,3	1,7	1,7	1,8	1,8
Uro-genitalorganens sjukdomar	0,7	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5
Hudens och underhudens sjukdomar	0,8	1,5	1,1	0,9	1,0	1,0
Sjukdomar i muskuloskeletala systemet och bindväven	7,3	20,6	34,8	41,5	41,0	38,3
Medfödda missbildningar	2,2	1,5	1,1	0,7	0,4	0,7
Symptom och ofullständigt preciserade fall	0,3	0,7	0,9	0,7	0,8	0,8
Skador genom yttre våld och förgiftning	6,2	5,3	3,9	4,1	4,1	4,2
Summa	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
Antal exkl arbetsmarknadsskäl	1 380	2 271	4 946	18 585	13 899	41 041

Källa: Riksförsäkringsverket

Tabell 9. Antal sjukpenningdagar per försäkrad och år (sjuktal) för perioden 1968-1982.

År	68	69	70	71	72	73	74 ¹	75	76 ²	77	78	79	80	81	82
Sjuktal	19.0	19.9	19.8	19.8	19.2	19.2	20.9	22.0	22.9	22.8	22.8	22.2	21.2	19.6	18.5

¹ Kompensationsnivån höjs (till 20 %), sjukpenningen blir beskattningsbar och pensionsgrundande

² Pensionsålderssänkning från 67 till 65 år den 1 juli 1976

Källa: Riksförsäkringsverket

farande en stor del av diagnoserna inom gruppen mentala defekter men utgörs nu i huvudsak av psykoser och neuroser mm. Vidare ökar diagnosgruppen sjukdomar i muskuloskeletala systemet och bindväven sin andel, i synnerhet då undergruppen diskbräck och ryggvärkssyndrom.

Sjukfrånvaro och förtidspensionering

Endast en mindre del av förtidspensioneringen sker, såsom vi kan avläsa den i statistiken, enbart av arbetsmarknadsskäl. Medicinska skäl finns alltså med i bilden i de flesta pensionsfallen. Sjukfrånvaron, mätt genom sjuktalet, ökade kraftigt under åren 1974-1976 för att sedan successivt avta igen (tabell 9).

Man kan mot denna bakgrund ställa sig frågan om frånvaron i arbetslivet på grund av nedsatt arbetsförmåga ökade i Sverige under sjuttio-talet.

Den mera tillfälliga sjukfrånvaron uppgick år 1968 till omkring 91 miljoner dagar⁶ och den varaktiga eller permanenta frånvaron till omkring 63 miljoner dagar⁷. År 1980 var motsvarande antal dagar 100 respektive 107 miljoner. Som mått på frånvaron används här det antal dagar för vilka det utgått ersättning från den allmänna försäkringen i form av

⁶ Antal sjukpenningdagar (motsvarande det så kallade sjuktalet)

⁷ Antal förtidspensionsdagar = antal förtidspensionärer×365

Tabell 10. Antal sjukdagar per individ och år för perioden 1968–1982. Personkrets: sjukpenningförsäkrade+förtidspensionärer. Sjukdagar = sjukpenningdagar+förtidspensionsdagar.

År	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77 ¹	78	79	80	81	82
Dgr	31.2	32.3	32.8	34.4	35.1	36.9	39.9	41.4	43.1	40.6	41.7	41.5	41.3	38.6	38.2
Korrigerat m a p pensionsålderssänkningen 1976:										43.7					

¹ Den allmänna pensionsåldern sänktes från 67 år till 65 den 1 juli 1976

Källa: Riksförsäkringsverket

sjukpenning eller förtidspension (sjukbidrag). I *tabell 10* redovisas en uppskattning av frånvaron per individ för åren 1968–1982⁸.

Korrigeringen för 1977 innebär att 1976 års sjukdagar för gruppen 65–66 år inräknats. Denna korrigering avser att visa effekten av pensionsålderssänkningen på det använda frånvaromåttet.

Valet av detta ackumulerade frånvaromått har jag i annat sammanhang (Eriksen 1980) kommenterat på följande sätt:

Någon riktigt bra mätare på sjukfrånvarons omfattning är det totala antalet ersatta dagar givetvis inte. Invändningar kan resas mot detta sätt att räkna bland annat av skälet att gruppen förtidspensionärer måste anses stå utanför arbetskraften. Tabellen ger oss emellertid en god uppfattning om omfattningen av den sjukfrånvaro i vidare mening som "döljs" inom förtidspensioneringen. Om en person blir långtids-sjukskriven eller förtidspensionerad är resultatet av en samlad bedömning av hans hälsotillstånd, tillgängliga rehabiliteringsresurser och tillgången på lämpliga arbetsuppgifter. Det existerar med andra ord – om man ser till hälsotillstånd och arbetsförmåga – ingen klar gräns mellan sjukskrivning och pensionering. De flesta som får förtidspension har långa perioder av sjukskrivning bakom sig före pensioneringen. I en rapport från riksförsäkringsverket, Säll (1979), redovisas att av de personer som beviljats förtidspension under perioden september–november 1974 övergick ca 80 % direkt från att vara sjukskrivna till att bli pensionärer. Den sista sjukskrivningsperiodens längd var i genomsnitt 446 dagar och under de senaste fem åren före pensioneringen hade de varit sjukskrivna i genomsnitt 579 dagar.

⁸ Den 1 juli 1976 sänktes den allmänna pensionsåldern från 67 till 65 år. Omkring 49 000 förtidspensionärer i åldrarna 65–66 år övergick då till att bli ålderspensionärer och ca 18 miljoner sjukdagar "försvann" ur statistiken

Sjukfrånvaron i denna vidare mening ökade under större delen av 70-talet men har nu stabiliserat sig på en högre nivå och är eventuellt något avtagande.

Andra pensionsformer

Det tidigare omnämnda systemet för rörlig pensionsålder påverkar givetvis förtidspensioneringen. I *tabell 11* redovisas andelen av befolkningen med någon form av förtida pension.

Tabell 11. Förtida pension. Vissa försäkringsuppgifter för åren 1970, 1980 och 1982. Avser åldersgruppen 16–64 år

År	1970	1980	1982
Befolkning	5 162 200	5 210 600	5 236 003
Andel av befolkningen			
förtidspensionärer	3,2	5,6	5,9
förtida uttag	0,1	0,2	0,3
delpension		1,0	1,2
S:a	3,3	6,8	7,4

Källa: Riksförsäkringsverket

De nuvarande åldersgränserna för sk rörlig pensionsålder började gälla den 1 juli 1976 i samband med sänkningen av pensionsåldern från 67 till 65 år. Den rörliga pensionsåldern omfattar för åldrarna 60–64 år förutom möjligheten till delpension också hel eller partiell förtidspension och förtida uttag av hel eller halv ålderspension. Dessutom finns möjligheten att skjuta upp sin pension tills man fyller 70 år. Antalsutvecklingen inom de tre olika alternativen redovisas i *tabell 12*.

Antalet personer i åldrarna 60–64 år med någon form av pension inom systemet med rörlig pensionsålder har ökat varje år sedan 1977. Att notera är den starka ökningen av antalet förtidspensionärer med partiell pension även om andelen pensionärer med partiell pension fortfarande är ganska låg.

Tabell 12. Personer i åldrarna 60–64 år med.

År (jan)	Del- pension	Förtidspension/sjukbidrag				Förtida uttag	
		antal	därav med			antal	därav med halv pension
			hel	2/3	1/2		
1977	18 058	100 062	92 490	3 617	3 955	8 303	144
1978	33 424	105 917	97 363	3 691	4 863	10 484	246
1979	43 365	109 191	99 529	3 770	5 892	11 472	363
1980	50 534	111 776	100 791	3 912	7 073	11 978	495
1981	68 532	119 107	106 111	4 190	8 806	13 374	786
1982	64 675	124 023	109 098	4 306	10 619	14 580	1 100

Källa: Riksförsäkringsverket

Sammanfattning

Den förtida pensioneringen har ökat i Sverige under hela 1970-talet. Ökningen är i huvudsak koncentrerad till de äldre åldrarna, dvs 60–64 år, men en markant ökning har även inträffat för åldrarna 50–59. Systemet med rörlig pensionsålder bör ha gett den försäkrade vidgade möjligheter till att succesivt anpassa sig till en tillvaro som pensionär. Lite är emellertid känt om individens reella möjlighet att välja fritt mellan systemets olika delar i nuvarande besvärliga arbetsmarknadssituation.

REFERENSER

- Furåker, B:* Stat och arbetsmarknad – studier i svensk rörlighetpolitik.
Berglind, H: "Förtidspension eller arbete?" i SOU 1977:88, Förtidspensionering. Två forskningsrapporter
Hedström, P: Förtidspension – välfärd eller ofärd? Institutet för social forskning, 1980
Eriksen, T E: Den ökade sjukfrånvaron – en statistisk analys. Delegationen för Social Forskning, Rapport 1980:1
Crona, G: Delpensioneringens genomförande och konsekvenser på arbetsplatserna. Riksförsäkringsverket
Delpension – En väg till ökad valfrihet och ökad välfärd. Delegationen för Social Forskning, Rapport 1981:5
Säll, H: Sjukskrivning före förtidspensionering. Riksförsäkringsverket, Statistisk rapport 1974:1